

„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, tom 74(2000), ss. 573.

Rok 2001 przyniósł ze sobą ukazanie się 74. tomu, zasłużonego dla przechowywania kościelnej i narodowej pamięci, półrocznika pt. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (ABMK)¹ Jego wydawcą jest powołany do życia 15 maja 1956 r. Ośrodek Naukowo-Badawczy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego o tej samej nazwie² Do głównych zadań tej placówki naukowej należy opracowywanie i mikrofilmowanie zasobów archiwów diecezjalnych, zakonnych, kapitulnych, parafialnych, bibliotek seminaryjnych i źródeł dotyczących Kościoła z archiwów państwowych i bibliotek naukowych polskich i zagranicznych³ Ośrodek pełni też rolę czynnika łączącego i koordynującego działalność archiwów, bibliotek i muzeów kościelnych w Polsce przez organizację corocznych konferencji poświęconych najbardziej żywotnym problemom nurtującym środowiska związane z tymi kościelnymi instytucjami⁴ Na łamach czasopisma ABMK publikuje się źródła, artykuły dotyczące archiwów,

¹ Założycielem, redaktorem, wydawcą oraz dystrybutorem 60 pierwszych tomów czasopisma był ks. prof. Stanisław Librowski. Publikował on w nim przede wszystkim swoje artykuły, ale udostępniał łamy czasopisma dla licznych kościelnych archiwistów, bibliotekarzy, muzealników i edytorów tekstów. Dzięki temu, nawet w tamtych trudnych wydawniczo czasach, dokumentowane mogło być przebogate dziedzictwo kulturowe i przeszłość Kościoła. Czasopismo to otrzymują wszystkie ważniejsze placówki naukowe w kraju i ponad 100 za granicą; por. <http://www.kul.lublin.pl/przegląd/archiwum/03/1librowski.html>.

² Początkowo Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych był działem Biblioteki KUL. Od 1959 r. jest międzywydziałowym zakładem uniwersyteckim o charakterze naukowo-usługowym; por. M. T r o j a n o w s k a, *Charakterystyka lubelskich zasobów archiwalnych, ważniejszych zbiorów bibliotecznych i muzealnych*; http://www.dhi.waw.pl/bulletin7/bp7_20.htm.

³ W ramach ABMK funkcjonuje Centralne Archiwum Mikrofilmowe Zasobów Kulturowych Kościoła w Polsce; por. <http://bazy.opi.org.pl/raporty/opisy/instyt/5000/i5606.htm>.

⁴ Tamże; M. T r o j a n o w s k a, *Charakterystyka lubelskich zasobów archiwalnych, ważniejszych zbiorów bibliotecznych i muzealnych*; http://www.kul.lublin.pl/m_wydzialowe/archiwa.html.

bibliotek, muzeów, a także inwentarze, informatory, recenzje i przegląd bibliograficzny.

Omawiany 74. tom ABMK składa się z dwóch działów: 1. Studia i materiały, 2. Przegląd bibliograficzny.

Obszerniejszą część tworzy dział „Studia i materiały” Znalazło się tutaj 15 artykułów o różnorodnej tematyce. Pierwszym z nich jest tekst autorstwa Anny Biernackiej i Marka Dubińskiego, zatytułowany *Wybrane współczesne biblioteki parafialne na terenie dzielnicy Wrocławia – Fabryczna. Stan badań na rok 1996/1997*. Podjęcie takiego tematu – trzeba przyznać, iż bardzo rzadko poruszanego w odniesieniu do współczesnej działalności bibliotek parafialnych – w czasach, gdy coraz częściej redukowane są bez alternatywnej propozycji biblioteki publiczne, wydaje się właściwym wyborem. Jako próbkę reprezentatywną autorzy wybrali wrocławską dzielnicę Fabryczna. Analizując działalność bibliotek parafialnych na tym terenie, zwrócono uwagę na lokal i jego wyposażenie, oświetlenie oraz położenie. Następnie autorzy zatrzymali się przy osobach pracujących w bibliotekach i tym, co jest najważniejszym z elementów składających się na pojęcie biblioteki – księgozbiorach, ich wielkości, przyroście, tematyce, sposobach przechowywania, zbiorach specjalnych, czasopismach, księgozbiorach podręcznych oraz ewidencji i ich kontroli. Następnie omówiono zagadnienia udostępniania tych zbiorów i korzystających z nich czytelników. Śledzenie toku rozważania ułatwiają liczne tabelaryczne zestawienia. Wnioski wypływające z analizy podjętego zagadnienia nie napawają optymizmem. Zasięg bibliotek parafialnych, jak i frekwencja czytelników pozostawia wiele do życzenia.

Jacek Chachaj jest autorem niewielkiej wzmianki informującej o otwarciu w Lubartowie, z inicjatywy miejscowego dziekana ks. kan. Andrzeja Tokarzewskiego, Muzeum Sztuki Religijnej.

Problematyką badań bpa Adolfa Szelażka nad majątkiem i uposażeniem duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich zainteresowała się Maria Dębowska, autorka kolejnego artykułu. W ostatnim dziesięcioleciu pojawiło się sporo publikacji dotyczących tematów wcześniej z powodów politycznych niemożliwych do podjęcia, m.in. dotyczących pasterza diecezji łuckiej, która po II wojnie światowej znalazła się w całości w granicach ZSRR. Niewiele miejsca poświęcono jednak – jak dotąd – zaangażowaniu się bpa Szelażka w prace konferencji episkopatu i metropolii warszawskiej, a po odzyskaniu niepodległości – jego udziałowi w pracach Episkopatu Polski. Omawiane opracowanie zaczyna wypełniać tę lukę, podkreślając rolę bpa Szelażka w wytyczaniu dróg funkcjonowania prawnego i materialnego Kościoła w tamtym czasie, znaczenie jego badań nad majątkiem i uposażeniem duchowieństwa i instytucji kościelnych dla pracy w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i rozmaitych komisji Episkopatu Polski.

Jolanta Jabłonkowska, autorka kolejnego artykułu, zajęła się rękopisami biblioteki siostr benedyktynek w Przemyślu. Mimo niesprzyjających wydarzeń historycznych, m.in. spaleni podczas ostatniej wojny tego założonego w XVII w. klasztoru, z ponad siedmiuset ocalało sto jeden rękopisów, których przedstawieniem i udostępnieniem w ten sposób ogółowi czytelników zajęła się autorka. Materiał został uporządkowany chronologicznie. Na opis poszczególnych jednostek bibliotecznych składa się: numeracja bieżąca, sygnatura, tytuł, opis bibliograficzny rękopisu (język, datacja,

format, objętość, oprawa, pismo, treść lub opis zawartości książki) oraz proveniencja woluminu i ewentualne uwagi o stanie zachowania dzieła.

Opolski biskup pomocniczy – absolwent Instytutu Historii Kościoła Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – Jan Kopiec zamieścił w omawianym numerze ABMK artykuł zatytułowany *Inwentarz poloników w Fondo Albani w archiwum watykańskim*. To centralne archiwum Kościoła tworzy m.in. bogata w polonica dawna biblioteka kardynała Jana Franciszka Albani (1649-1721) – późniejszego papieża Klemensa XI, zasiadającego na Stolicy Apostolskiej w latach 1700-1721. Autor omawia materiały archiwalne dotyczące polskich spraw a reprezentowane w woluminach, oznaczonych jako Polonia, które w przedstawianym przez autora zbiorze otrzymały kolejne numery 188, 193, 194, 195 i 196. Ilustrują one m.in. podstawy wyboru saskiego elektora Fryderyka Augusta na króla Polski w roku 1697 jako Augusta II, pokoju w Altranstädt, w którym szwedzki król Karol XII wymusił abdykację Augusta II, rokowania między Szwecją a cesarzem Józefem I w sprawie oddania kościołów śląskim protestantom, a także konflikt między królem Augustem a Stanisławem Leszczyńskim od jego wyboru w 1704 r. aż do powrotu Augusta na tron polski w 1709 r. Omawiany inwentarz jest cennym wkładem w poszukiwania źródłowe dla okresu panowania Augusta II w Polsce.

Husytyzm jako ruch religijno-społeczny zainicjowany przez Jana Husa nie ograniczał się – jak wiemy – do obszaru tylko i wyłącznie Czech. Przeniknął również do ościennych państw, takich jak Węgry, Niemcy a także i Polska. Można się o tym przekonać, czytając artykuł zatytułowany *Katalog husytów i osób podejrzewanych o husytyzm w piętnastowiecznej Polsce* autorstwa Pawła Krasa. Po przedstawieniu tła pojawienia się husytyzmu w Polsce, omówieniu dotychczasowych badań i źródeł dotyczących tego zjawiska – autor zbiera, porządkuje i krytycznie opracowuje dostępne informacje dotyczące osób uznanych za husytów bądź podejrzewanych o husytyzm. W katalogu obok danych osobowych, takich jak imię i nazwisko, miejsce zamieszkania, rodzina, stan społeczny, zawód, znalazły się informacje dotyczące przebiegu postępowania przed sądem kościelnym, poglądy osób podejrzewanych o husytyzm. Sam katalog ma układ alfabetyczny. Z całą pewnością katalog ten może stać się punktem wyjścia dla dalszych statystycznych czy kartograficznych badań wpływów husyckich na ziemiach polskich.

Niejako odpowiedzią na poruszony przez Pawła Krasa problem, jest artykuł Gerarda Kucharskiego omawiający kościelne ustawodawstwo antyheretyckie i działalność inkwizycyjną w świetle bulli Marcina V z 22 lutego 1418 r. Bulla⁵ ta – potępiająca poglądy Jana Wiklifia, Jana Husa i Heronima z Pragi i zalecająca jednocześnie podjęcie walki z ich zwolennikami – dla autora jest punktem odniesienia w jego badaniach. Przenikanie husyckiej doktryny poza granice Czech stawiało przed instytucjami sąsiednich krajów odpowiedzialnymi za obronę czystości wiary nowe zadania. Na zahamowanie rozprzestrzeniania się wiklifizmu i husytyzmu wpłynęły uchwały dotyczące herezji i heretyków podjęte na obradującym w latach 1414-1418 soborze w Konstancji, w którym wzięła udział liczna delegacja polska z arcybiskupem gnieźnieńskim Mikołajem Trąbą na czele oraz cały aparat inkwizycyjny uzbrojony w an-

⁵ Tekst bulli dotąd niewydany drukiem, został zamieszczony w aneksie artykułu.

tyheretyckie rozporządzenia. Autor stara się przybliżyć proces powstawania ustawodawstwa antyheretyckiego na soborze w Konstancji i związanego z nim antyhusyckiego prawodawstwa Kościoła w Polsce. Na podstawie bulli Marcina V prezentuje on cały proces inkwizycyjny, czyli czynności zmierzające do zlikwidowania herezji.

Kolejnym artykułem jest kontynuacja repertoriów ksiąg wizytacji tym razem diecezji kujawsko-kaliskiej, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, opracowywanych przez ks. Witolda Kujawskiego⁶. Autor podaje opis zespołu, na który składają się 22 księgi. W skład tego zespołu wchodzi trzy księgi mówiące o stanie obyczajów duchowieństwa dekanatu tureckiego i dwie dotyczące stanu świątyń w oficjacie włocławskim i zmian ich uposażenia. Na charakterystykę każdej księgi składają się dwie części. Pierwsza zawiera podstawowe informacje o księdze, takie jak sygnatura archiwalna, oryginalny tytuł, daty krańcowe, opis zewnętrzny oraz uwagi. Druga część opisu to zawartość księgi mająca charakter jej streszczenia. Wartość repertoriów jako pomocy archiwalnych wyższego rzędu, opracowywanych przez ks. Kujawskiego, jest nieoceniona dla badaczy nie tylko problematyki kościelnej, ale również m.in. historyków sztuki, kultury czy gospodarki. Szczególnie cenna jest tutaj zasada sygnalizowania poszczególnych części opisu wizytacji poprzez hasła rzeczowe (np. opis świątyń zewnętrzny i wewnętrzny, uposażenia i dochody parafii, sposób sprawowania kultu itd.) i podawanie numeru kart, na których znajdują się one w księgach wizytacji.

Księgozbiorem parafialnym w Bielinach w świetle wizytacji z 1738 r. zajął się pracownik naukowy Ośrodka ABMK Ryszard Skrzyniarz. Parafię tę erygował i uposażył biskup krakowski Jakub Zadzik 30 października 1637 r. Z zestawienia sporządzonego przez wizytatora wynika, iż biblioteka parafialna w Bielinach składała się z dwóch części. Pierwszą stanowił księgozbiór liturgiczny, znajdujący się w kościele parafialnym, liczący ok. 14 woluminów. Druga część księgozbioru znajdowała się na plebanii i liczyła do 25 woluminów. Składały się na nią m.in. homilie i kazania, biblie, zbiory medytacji oraz podręcznik dla duszpasterzy.

Dwa następne artykuły są autorstwa ks. Stanisława Tylusa. Pierwszy poświęcony jest materiałom genealogicznym rodziny Hulewiczów, zawartym w metrykach parafialnych oraz odpisach sporządzonych na podstawie ksiąg metrykalnych znajdujących się w Archiwum Diecezji Łuckiej. Autor dokonał alfabetycznego zestawienia XVII-XIX-wiecznych danych pochodzących z różnych parafii diecezji łuckiej według imion, a jeśli te się powtarzały – według daty wystąpienia pierwszej informacji z adnotacją zawierającą ich dane. To kolejne dzieło z serii przedstawiającej materiały do genealogii rodzin zamieszkujących ziemię kresowe dawnej Polski.

Drugi artykuł tegoż autora przedstawia poprzedzony wstępem tekst wizytacji kościoła parafialnego pod wezwaniem Świętej Trójcy w Lubomilu z 25 czerwca 1796 roku. Wizytację tę przeprowadził ks. Wincenty Dobrowolski, delegat biskupa łucko-żytomierskiego Kaspra Kolumny Cieciszowskiego. Wizytacja zawiera charaktery-

⁶ Poprzednie repertorium ksiąg wizytacji diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku znalazło się w 73. tomie ABMK wydanym w 2000 r. Obecny artykuł jest poniekąd kontynuacją *Repertorium ksiąg wizytacji arcybiskupów gnieźnieńskich*, opracowywanych przez ks. prof. Stanisława Librowskiego.

styczne dla takich dokumentów informacje: opis kościoła parafialnego, zakrystii, domu proboszcza, folwarku, komendarii i innych zabudowań należących do parafii oraz gruntów, spis ornatów, bielizny kielichowej, ksiąg kościelnych, powinności poddanych należących do parafii itp. Pomyłką jest wymienienie na s. 436 parafii Kowel zamiast parafii Lubomil.

Wykładowca Wydziału Teologii Uniwersytetu Szczecińskiego i jednocześnie redaktor diecezjalnego dodatku do „Niedzieli” zatytułowanego „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” – ks. Grzegorz Wejman podjął się opracowania zarysu historii archiwum kościelnego w Kamieniu Pomorskim. Ta siedziba kasztelańska, książęca, a przede wszystkim przez szereg lat stolica biskupia odgrywała znaczącą rolę nie tylko w dziejach Kościoła w Polsce. Można się o tym przekonać, śledząc inne prace ks. Wejmana dotyczące organizacji kościelnej Kamienia Pomorskiego w latach 1124-1544. Przybliżając historię czasów katolickich tych terenów, następnie okresu protestanckiego i powrotu na te ziemie katolicyzmu – w interesujący sposób przedstawia autor urzędy oraz kościelną historię Pomorza Zachodniego. W podobny sposób omawiając okres katolicki i protestancki, ukazuje historię archiwum w Kamieniu Pomorskim. Artykuł kończy przedstawieniem historii i stanu obecnego archiwum oraz wykazem źródeł (zarówno publikowanych, jak i niepublikowanych) i opracowań związanych z poruszonym zagadnieniem. Artykuł ks. Wejmana wydaje się szczególnie cenny także i z tego powodu, iż zasób archiwum ciągle domaga się opracowania i ujrzenia światła dziennego.

Bogata spuścizna rękopiśmienna profesora teologii moralnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – ks. Stanisława Witka stała się przedmiotem analizy Renaty Wiernej. Autorka dzieli tę spuściznę na dwie grupy – na rękopisy o charakterze naukowym i pozanaukowym zawierającym pisma o charakterze osobistym dotąd jeszcze nieprezentowane. W artykule omówione są kolejno: *Konkordancja Starego i Nowego Testamentu* zawierająca 470 haseł rzeczowych, *Kultura moralna narodu polskiego*, notatki z rekolekcji seminaryjnych, *Directorium spirituale*, *Dziennik* oraz relacja z pobytu w Zakopanem zamieszczona w seminaryjnej gazecie w 1948 r.

Kolejny artykuł zatytułowany *Jeszcze o wizytacji biskupa Mikołaja Słupskiego*, autorstwa Waldemara Wilczewskiego, jest poniekąd rozwinięciem i uzupełnieniem wcześniejszego artykułu tegoż autora zamieszczonego na łamach ABMK, a dotyczącego tego samego zagadnienia⁷ W toku pracy nad dziejami diecezji wileńskiej w połowie XVII w. autor wyodrębnił kolejne szlaki wizytacji bpa Słupskiego i znacząco uzupełnił poprzednie.

Caritas zawsze była jedną z najprężniejszych placówek społecznych prowadzonych przez Kościół. Po II wojnie światowej zapotrzebowanie na działalność tej organizacji wskutek ogromu biedy spowodowanej przez spustoszenia wojenne znacznie wzrosło. Pozostająca poza zasięgiem władzy państwowej *Caritas*, działająca na szerokim froncie społecznym, mająca za sobą autorytet Kościoła, ze zrozumiałych względów była dla ówczesnych władz nie do przyjęcia. Politykę władz komunistycznych wobec katolickiej organizacji *Caritas* w latach 1945-1950 przedstawia w swoim

⁷ Zob. W. W i l c z e w s k i, *Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez biskupa Mikołaja Słupskiego. Czas trwania i zasięg*, ABMK 72(1999), s. 473-487.

artykule ks. Dominik Zamiatąła CMF⁸. Omawia w nim kolejno sytuację Kościoła w powojennej rzeczywistości społeczno-politycznej, koniunkturalną akceptację i współpracę do 1948 r. oraz przejęcie i likwidację tej organizacji. W obiektywny sposób pokazuje autor stopniowe ograniczanie pola działania Kościoła w sferze społecznej oraz odkrywa kulisy jej likwidacji.

Drugą część 74. tomu ABMK stanowi *Przegląd bibliograficzny*, zawierający omówienia dziewięciu publikacji dotyczących szeroko rozumianej problematyki dziejów Kościoła i duchowieństwa. Autorami tego przeglądu są ks. Grzegorz Bujak i Ryszard Skrzyniarz.

Ks. Mariusz Kotodziej

⁸ Treść tego artykułu to piąty rozdział pracy doktorskiej ks. Zamiatąły, poprzedzony rozdziałem pierwszym – wstępnym. Praca ta zatytułowana: *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950* w całości ukazała się drukiem w 2000 r.